

Tarih Felsefesi Nedir?

İlk olarak, Sami dillerinde daha çok zamanla ilgili anlamlar yüklenmiş olan ve Türkçe’de böyle bir kullanımı da bulunan ‘tarih’in, İslâm tarihçiliğinde, tanık olunmuş olayları kayıt altına almak üzere yıllıklar (annales) yazma anlamında kullanıldığı söylenebilir.

Batı dillerinde history, historia, vb. biçimlerde karşımıza çıkan ve bizdeki ‘tarih’in karşılığı olan sözcük de Yunanca historeinden gelmektedir. Historia Yunanca’da araştırma yoluyla bilme/öğrenme anlamında, ayrıca hikâye ve tarih anlamlarında kullanılmıştır.

Res gestae, Latince’de yapılmış işler/şeyler anlamında kullanılan bir tamlamadır. Bu tamlama, zamanla, geçmişte yapılmış tüm işlere göndermede bulunmak üzere kullanılmış ve bu kullanım, bizde ‘tarih’ sözcüğüyle karşılanan ‘historia’ sözcüğünün ilk anlamını oluşturmuştur. Historia rerum gestarum, Latince’de yapılmış işlerin/şeylerin anlatımı, öykülenmesi anlamında kullanılan bir tamlamadır. Bu tamlama, geçmişte yapılmış tüm işlerin yazıya geçirilmesi anlamında kullanılır ve bu kullanım, bizde ‘tarih’ sözcüğüyle karşılanan ‘historia’ sözcüğünün ikinci temel anlamını oluşturur. Historia rerum gestarum anlamıyla tarih felsefesi, tarih yazan kişinin bilgi etkinliğini asıl sorun olarak öne çıkaran bir tür bilim felsefesi, bir metodoloji eleştirisi özelliği taşır.

Tarih nedir? Bu soruyu insan kendi yapıp ettiklerini yazılı olarak kayda geçirmeye başladığı zamandan bu yana sık sık kendisine sormuştur ve bu soru, tarih için bir çerçeve çizme gereksiniminden, onu diğer çalışma alanlarından ayırma çabasından kaynaklanan, felsefi yönü de olan bir sorudur. “Nedir?” sorusunun yapısal nitelik taşıdığı ve aslında sorguladığı şeyin erek nedenini, yani o şeyin ne için var olduğunu ortaya koymayı amaçladığı da göz önüne alındığında, bu felsefi yön daha da belirginleşir. Öyleyse tarihe felsefi bir bakışla yönelmenin düşünce tarihindeki başlangıcı daha uzak, daha köklü bir geçmişe dayanır.

Tarihe felsefenin gözüyle yaklaşımdan anlaşılan şey, geçmişte kalmış olayların ne anlam ifade ettiğini sorgulamaktan başlayarak gitgide insanlığın tüm yaşanmış geçmişine -yani bir tür “dünya tarihi”ne yönelmiş bir çalışma olmuştur. Bu çalışma, giderek tüm insanlık tarihine yönelik bir öte/üst bakış edinmeye ve insanlık tarihinin bütününe kavramayı ve açıklamayı hedefleyen bir felsefe sistemi kurmaya, tüm insanlık tarihini de böyle bir felsefe sistemi üzerinden açıklamaya kadar uzanır. Geçmişte kalan insan-toplum olaylarını bir bütün olarak ifade eden Latince terim res gestae, nitelikleri kısaca dile getirilen türden bir çalışmayı içerir.

Tarihi bir bilim olarak görmek de onu geçmişin bütününe kavrayıp yorumlamak amacıyla bir varlık sorunu olarak ortaya koymak da “tarihsel olayların bilinebildiği” varsayımını gerektirir. Historia rerum gestarum anlamıyla tarih felsefesi, tarih yazan kişinin bilgi etkinliğini asıl sorun olarak öne çıkaran bir tür “bilim felsefesi”, bir “metodoloji eleştirisi”dir.

Geleneksel tarih felsefesi çalışmalarının önemli çoğunluğu, insanda hiçbir zaman eksilmeyen bir merakı gidermeye, en genel ve basit ifade biçimiyle “Nereden geldik, nereye gidiyoruz?” sorularına yanıt vermeye yöneliktir, fakat filozofların üzerinde uzlaştığı tek bir yanıttan söz etmek de olanaksızdır. Tarihte var olduğu ileri sürülen ereklilik konusunda ortaya atılan savlar, bu söylenenlere iyi bir örnek oluşturur. Kimi düşünürlere göre, 1. Tarihte bir ereklilik vardır, 2. Tarihteki ereğin ne olduğunu geçmişe bakarak saptayabiliriz ve 3. Bu sayede gelecek hakkında öndeyilerde bulunabiliriz. Bu söylenenlere karşı çıkarak, tarihte sanılanın aksine ereklilik adına en küçük bir şey bile yoktur, bu yüzden gelecek hakkında söz söylemeye de hakkımız yoktur, diyen düşünürler de bulunur. Bir başka örnek de çizgisel ve döngüsel zaman anlayışlarını

savunan düşünürler arasındaki karşıtlıktır: Kimi düşünürlere göre, tarih belirli bir ereğe doğru ilerleyen ve bir daha tekrarı gerçekleşmeyecek olaylardan örülü bir süreçtir, bu bakımdan da çizgisel olarak ilerler.

Kimi düşünürlere göreyse, tarih belli dönemler halinde devinip duran döngüsel bir süreçtir-yani daha bilinen bir ifadeyle, “tarih tekerrürden ibarettir”. Bu çokseslilik, tarih felsefesini bir bilgi etkinliği olarak gören ve gösteren düşünürler tarafından eleştirilir. Colling-wood, tarihin tanımını, nesnesini, yöntemini ve ereğini, sorgularken, aslında tarihin epistemolojik yönünü öne çıkarmakta, yani historia rerum gestarum anlamıyla tarih felsefesi yapmaktadır. Öyleyse, tarih felsefesinin, daha çok felsefenin varlık ve bilgi temelli sorularından beslendiği, tarihi olaylar yığını olarak ele alırken ontolojiye, olayların kayda geçirilmesi olarak yorumlarken de epistemolojiye dayalı bir araştırma etkinliği olduğu söylenebilir.

“Tarih Felsefesi” bir çalışma alanının adı olarak ilkin 18. yüzyılda, Voltaire tarafından kullanılmıştır. Voltaire bu terimi-tarihçinin eski kitaplarda bulunduğu hikâyeleri tekrar etmektense kendi düşüncelerini geliştirmeye çalıştığı bir tarih düşüncesini kastederek-eleştirel ya da bilimsel tarih anlamında kullanmıştır. Yani insanlık tarihinin eleştirel bir bakışla ele alınmasını ve ilkelerinin belirlenmesini amaçlayan bir çalışmaya-başka bir söyleyişle, geleneksel tarih anlayışından kopmaya- duyulan gereksinim Avrupa’da ancak 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Collingwood’un da belirttiği gibi, 1. 18. yüzyıla gelindiğinde matematik yöntem, teolojik yöntem ya da doğa bilimlerinin yöntemi gibi yöntemler kullanılarak anlaşılamayacak yeni bir soru ya da sorunlar grubu karşımıza çıkmıştır, 2. Düzenlenmiş/örgütlenmiş ve sistemleştirilmiş tarih araştırmalarının varlığıyla ortaya çıkan felsefi sorunlar grubu ayrı ve kendine özgü bir çalışma alanının varlığını zorunlu kılmaktadır, 3. “Tarih Felsefesi”, tam da bu çalışma alanının hak ettiği isimdir. Sözü geçen tarzda sorunlarla ilgilenen tarih felsefesi, bu niteliğiyle, yalnızca geleneksel tarih anlayışına değil geleneksel felsefeye de karşı çıkmaktadır; çünkü genel bir kural gibi kabul edilen herhangi bir felsefenin kabul etmediği ya da öne sürmediği bir düşüncüyü yadsıdığı gerçeği, tarih felsefesinin “tarihsel bilgi olanaklı değildir” yargısını içeren geleneksel felsefelere karşı çıkmasını ve hatta tarihin ve tarih bilgisinin nasıl olanaklı olduğuna ilişkin bağımsız bir kanıtlama geliştirmediği sürece, geleneksel felsefe ile arasına mesafe koymasını gerektirmektedir.